

biyografisini ihtiva eden bu zeyil de 1271 (1855) yılında yayımlanmış, daha sonra tıpkıbasımı yapılmıştır (Freiburg 1969). 4. Bağdatlı Abdülfettah Şefkat Efendi'nin (ö. 1826) zeyli. Abdülfettah Efendi bir süre Kırım hanlarının yanında bulunmuş, daha sonra Eflak ve Boğdan beylerinin kâtipliğini yapmış, emekliliğini İstanbul'da geçirmiştir. Eserde Yûsuf Ziyâeddin Paşa ile Alemdar Mustafa Paşa arasındaki sadrazamların biyografileri yer almaktadır. Şefkat Efendi zeyli de 1271'de (1855) neşredilmiştir. 5. *Verdü'l-hadâik*. Ahmed Rifat Efendi (ö. 1876) tarafından *Verd-i Mutarrâ*'ya zeyil olarak yazılmıştır. 1808'de Yûsuf Ziyâ Paşa'nın ikinci sadâretinden 1863'te Yûsuf Kâmil Paşa'nın sadrazamlığına kadar bu mevkide bulunan yirmi dört kişinin biyografisini ihtiva eden eser 1283'te (1866) İstanbul'da yayımlanmış, bunun tıpkıbasımını 1970'te Freiburg'da yapılmıştır. 6. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Verdü'l-hadâik*'a zeyil olarak yazdığı eser, Mehmed Emin Âli Paşa'dan başlayıp Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Ahmed Tevfik Paşa'ya kadar gelir. Eserin ilk baskısı on dört fasikül halinde yapılmış (1940-1953), ardından çeşitli baskıları gerçekleştirilmiştir (1964-1965, 1969, 1982).

Daha sonra ihtisar edilen (TCYK, s. 750-752) *Hadikatü'l-vüzerâ* ve zeyilleri, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* müstesna muhteva bakımından tatminkâr eserler değildir. Ancak *Hadikatü'l-vüzerâ* sahasının ilk örneği olması bakımından önem taşır.

Bunların dışında belli hadiselerle dayalı olarak bazı sadrazamların hayatını konu edinen eserlere de rastlanmaktadır. Meselâ Şehid Ali Paşa'nın emriyle Ahmed Hasib Efendi'nin *Hadikatü'l-vüzerâ*'ya zeyil olarak yazdığı *Ravzatü'l-küberâ*'da sadece Edirne Vak'ası* anlatılmış ve bu olaya adı karışan Râmi Mehmed Paşa, Kavanoz Ahmed Paşa, Nişancı Ahmed Paşa ve Fırarî Hasan Paşa'dan söz edilmiştir. Yazma halindeki eserin müellif nüshası Murad Molla Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 1437).

Behcetî Seyyid İbrâhim'in yazdığı *Silsiletü'l-âsafîyye fi Devleti'l-hâkaniyyeti'l-Osmâniyye* adlı eserde sadece Köprülü ailesinden yetişmiş sadrazamların biyografilerine yer verilmiştir (bk. *SİLSİLETÜ'L-ÂSAFİYYE*). Ayrıca Râmiz Hüseyin'e ait bir başka zeyilden daha söz edilmektedir (Levend, s. 320). Mehmet Zeki Pakalın tarafından yazılıp 1940-1948 yıl-

ları arasında beş cildi basılmış olan *Son Sadrazamlar ve Başvekiller* adlı eser ise 1871-1879 yılları arasında sadrazamlık yapan kişilerin biyografilerini ihtiva etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hadikatü'l-vüzerâ, tür.yer; Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ*, İstanbul 1271; Şeyhî, *Vekâ-yiu'l-fuzalâ*, III, 563; *Sicill-i Osmânî*, I, 242; III, 151, 591-592; *Osmanlı Müellifleri*, II, 116-117, 265; III, 62; Babinger (Üçok), s. 279-281, 319-320, 324, 342, 343, 394; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 171; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, I, 3; TCYK, s. 613, 637-643, 696-699, 717-721, 750-752; Danışmend, *Kronoloji*, I, 425-426, 427; III, 504-505, 508; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 581-582; II, 534; IV/2, s. 608; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 320, 327-328, 366-370, 425; Ali Cânib, "Reis-i Şâirân Osmanzâde Ahmed Tâib", *TM*, II (1928), s. 122-123; Abdülkadir Karahan, "Osmanzâde Tâib", *İA*, IX, 456.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

HÂDİM

(الخادم)

Tekkenin ihtiyaçlarını karşılayan ve sûfilere hizmet eden kişi.

Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren, tasavvuf yoluna girmemekle birlikte sûfilere yardımcı oldukları ve onların ihtiyaçlarını karşıladıkları için kendilerine "hâdim" denen bazı insanlar mevcut olagelmıştır. Dünyadan el etek çekip ibadetle meşgul olan sûfilerin hizmetinde bulunmayı görev sayan hâdimler, sırf sevap kazanmak için velî olduğuna inandıkları bu kişilerin yanında bulunur, onların işlerini görürlerdi. Hâdimlere tekke ve zâviyelerin işlerini görüp gözettikleri için nakîb de denilmiştir.

İlk devirlerden beri ünlü sûfilerin hâdimleri olduğu bilinmektedir. Meselâ Zeytûne, Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi sûfilere hizmet ederdi (Lâmiî, s. 696). Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Hafs el-Haddâd ve Râbia el-Adeviyye gibi sûfilerin de hâdimleri vardı. Hizmetinde bulundukları şeyhlerin fikirlerini ve menkıbelerini de nakleden bu kişilerden Hâdim Şeyh gibi bazıları (*Reşehât Tercümesi*, s. 26) zamanla tasavvuf yolunda ilerleyerek şeyh olmuşlardır.

İnsanlara hizmet etmenin fazileti üzerinde önemle duran ve çevrelerinde bulunan kişileri hizmete teşvik eden sûfiler bu konuda bazı hadislerle dayanırlar. Bu hadislerden birine göre Hz. Peygamber ramazan ayında seferde iken bazı sahâbiler oruç tutmuş, bazıları ise tutmayıp oruçlu olanlara hizmet etmiştir. Bu du-

rumu öğrenen Resûl-i Ekrem, "Bugün oruçlu olmayanlar oruçlu olanlardan daha çok sevap aldı" demiştir (Müslim, "Şi-yâm", 100-102). Sûfiler, tekkelerde Hak tâlibi olanlara hizmetin önemini anlatmak için Allah'ın Hz. Dâvûd'a, "Ey Dâvûd! Bana tâlip birini görünce ona hizmet et" dediğini rivayet ederler. Onlara göre, "Bir topluluğun efendisi onlara hizmet eden kimsedir" (Aclûnî, I, 362). Hâce Abdullah-ı Herevî, "Sûfî hizmet ehlidir, gayesi hizmet edilen değil hizmet eden olmaktır" der (*Tabakât*, s. 69). Ebû Süleyman ed-Dârânî de ancak kendini beğenmişlerin hizmetten zevk alamayacağına dikkat çeker (Kuşeyrî, s. 345). Hiçbir fark gözetmeden herkese hizmet edilmesi gerektiğine inanan sûfilerin bir araya geldikleri zaman hizmet konusunda kendi aralarında yarıştıkları nakledilir. Ebû Nasr es-Serrâc, İbrâhim b. Edhem'in kendisine yoldaş olmak isteyenlere bizzat hizmet etmeyi şart koştuğunu kaydeder (*el-Lü-ma'*, s. 236).

Tasavvufun temeli şeyhlere saygı ve ihvana hizmet olduğu için sûfilerin sohbetlerine katılmaya başlayan ve mürid olmayı arzu edenlerin işe hizmetle başlamaları istenir. Kuşeyrî, müridlik âdabından bahsederken dervişlere hizmet konusu üzerinde önemle durmuştur. Ona göre mürid dervişlere sabırla hizmet etmeli, onlardan gelecek eziyetlere gönlü rızâsıyla katlanmalı, kendini kusurlu görüp özür dilemeli ve hizmetini daha da arttırmalı, hatta gerekirse hizmet için canını bile vermelidir.

Tarikatların kurulup teşkilâtlandığı dönemde tekke içinde önemli görevler üstlenen hâdimler, tekkede oturanların maddî ihtiyaçlarını karşılamayı nâfile ibadetlerden daha sevap kabul eder, halktan topladıkları şeyleri onlara ulaştırırken sadece Hakk'ı düşünürler. Halkı Hakk'ın verme aracı, tekkedekileri de kabul aracı olarak görür, aslında verenin de alanın da Hak olduğuna inanırlar.

Necmeddîn-i Dâye'ye göre hâdimler eb-râr, şeyh mukarrebler makamındadır. Hâdimin hizmetten maksadı sevaptır; şeyh ise sadece Hakk'ı ve onun iradesini düşünür (*Mirşâdü'l-ibâd*, s. 536). Sühreverdi, yaptıkları hizmetin öneminden dolayı hâdimlerin şeyhlerden daha üstün olduklarının bile iddia edildiğini söyler (*Avâri-fü'l-ma'ârif*, s. 94).

Tarikata yeni giren bir derviş tekkede bazı hizmetlerle yükümlü tutularak dervişlerin ve bütün insanların hizmetinde olması gerektiği kendisine öğretilir.

Allah için ve sevap kazanmak amacıyla hizmet etmekle beraber aynı zamanda bu yoldan şöhrat ve itibar da kazanmak isteyen hizmet ehline mütehadim denir. Mütehadim şan ve şerefi böyle bir yerde aradığından takdire lâyıktır, ancak hizmetlerine riya karıştığı için hâdimden daha aşağı mertebededir. Sırf maddî menfaat veya itibar sağlamak için tekke ehline hizmet eden kimselere de **müstahtim** (hâdim görünen sahtekâr) lakabı verilir.

Şeyh efendilerin unvan olarak kullandıkları "hâdimü'l-fukarâ" tabiri dervişlerinin hizmetinde olduklarını gösteren bir tevazu ifadesidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Sıyâm", 100-102; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 454; II, 843, 844; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 235, 236; Kuşeyrî, *er-Risâle* (Uludağ), s. 287, 345, 468, 597; Herevî, *Tabakât*, s. 69, 77; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şüfînâme*, Tahran 1347 hş., s. 83; Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, Tahran 1363 hş., s. 101, 246; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, Tahran 1325 hş., I, 64; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 91, 94, 108; İbnü'l-Arabî, *Fuûş* (Afîf), I, 98; II, 103; Necmed-dîn-i Dâye, *Mirşâdû'l-'ibâd*, Tahran 1366 hş., s. 536; İzzeddin el-Kâşî, *Mişbâhu'l-hidâye ve mif-tâhu'l-kifâye*, Tahran 1367 hş., s. 123, 199; *Reşehât Tercümesi*, s. 26; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 696; Adlûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 362; Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*, Bulak 1256, s. 46; Muhammed el-Münir es-Semhûdî, *Tuhfetü's-sâlikîn ve delâ'ilü's-sâirîn*, Kahire 1315, s. 78; Abdülbâkî Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 379, 392; *el-Mu'cemû's-şüfî*, s. 383.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HÂDİMÎ, Abdullah

(عبدالله الخادمي)

(ö. 1192/1778)

Ebû Saîd el-Hâdimî'nin oğlu,
Hâdim müftüsü.

Konya'nın Hâdim kasabasında doğdu. Tahsilini babasının medresesinde yaptı. Hacca gitti ve babasının vefatından sonra Hâdim müftüsü oldu. Fakihliği yanında, Nakşibendî tarikatının evrâdını okumak için izin verecek ölçüde yani hilâfet derecesinde tasavvufa meşgul olduğu anlaşılmaktadır (*İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017/1). Amcası Ebû Nuaym Ahmed, kardeşleri Said, Emin, Nûman ve Abdülhalim ile oğulları Ahmed (Şehid Ahmed) ve Mehmed de (Hâdim müftüsü) ilimle meşgul olmuşlardır. Abdullah Hâdimî Hâdim'de vefat etti.

Eserleri. Hâdimî'nin en önemli eseri *Şerhu dîbâceti'n-Netâ'ic*'dir. Müellif bu

kitabında, Adalı Şeyh Mustafa'nın, Birgivi'nin nahivle ilgili *İzhârü'l-esrâr*' üzerine yazdığı *Netâ'icü'l-efkâr* adlı şerhin giriş kısmını şerhetmiştir. Eserinde "fâide, tenbih, tetimme, hâtime" gibi başlıklar altında geniş açıklamalarda bulunan Hâdimî, yer yer şerhin bir kelâm ve fıkıh usulü kitabı olduğunu zannettirecek derecede bu ilimlerle ilgili tartışmalara girmiştir. Eser, başta Ebû Saîd el-Hâdimî olmak üzere çeşitli müelliflerin risâlelerini ihtiva eden *Mecmûatü'r-resâ'il* içinde basılmıştır (İstanbul 1302, s. 2-33). Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında *Nâsih ve Mensûh Risâlesi* adıyla Abdullah Hâdimî'ye nisbet edilen (Denizli, nr. 389/23, vr. 213^b-217^a), Kur'ân-ı Kerim'deki nâsih ve mensuh âyetlere dair risâlenin bu müellife aidiyeti kesin değildir. Hâdimî ayrıca babasının fıkıh usulüne dair *Mecâmî'u'l-hakâ'ik* adlı eserine *Menâfi'u'd-dekâ'ik fi şerhi Mecâmî'i'l-hakâ'ik* adıyla bir şerh yazmıştır. Kütüphanelerde nüshasına rastlanmayan bu şerh, bazı kütüphane kayıtlarında Güzelhisârî Mustafa Hulûsî'nin aynı adı taşıyan şerhiyle (İstanbul 1273, 1308) karıştırılmıştır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 124/1, 15755). Öte yandan Güzelhisârî'nin, şerh sırasında faydalandığı kaynakları anlatırken Ebû Saîd'in oğlu Abdullah'ın şerhinin bir parçasından da yararlandığını belirtmesinden hareketle (*Menâfi'u'd-dekâ'ik*, s. 3) Hâdimî'nin *Mecâmî'u'l-hakâ'ik*'in tamamını şerhetmediği söylenebilir.

Bazı kaynaklarda (*Osmanlı Müellifleri*, I, 298; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 485; *Kehhâle*, VI, 141) Hâdimî'ye nisbet edilen *Şerh 'ale'l-Veşâyâ'l-Hâdimiyye* babasının *el-Veşâyâ* adlı risâlesinin şerhi olmalıdır. Aynı kaynaklarda, Bûsîrî'nin *el-Kaşıdetü'l-hemziyye'si* üzerine *Şerhu'l-Kaşıdetü'l-hemziyye*, Molla Hüsrev'in *Dürrü'l-hükkâm*'ı hakkında *Hâşiye 'ale'd-Dürer*, babasının *Şerhu'l-besmele'si*ne dair *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-besmele*, ayrıca *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Mir Ebi'l-Feth* adlı eserlerle *Risâle fi'z-zıkr ve Risâle fi'l-hurûf ve'l-mukattâât fi evâ'il-lis-süver* de ona nisbet edilmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında Ebû Saîd Hâdimî'ye ait eserlerin birçoğunun oğlu Abdullah'a nisbet edilmesi, babasının risâlelerini kendi defterlerine yazmasından kaynaklanmış olmalıdır. Özellikle Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Reşid Efendi, nr. 1017, Denizli, nr. 389) Ebû Saîd ve oğullarının risâlelerini ihtiva eden defterler, söz ko-

nusu aile fertlerinin ilmî seviyesiyle Hâdim ilçesinin o dönemdeki sosyal ve kültürel hayatını yansıtan unsurlar taşımaları bakımından önemli belgelerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâdimî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017/1; a.mlf., *Vakfiye Sûreti*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017/2; Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâ'ik*, s. 3; *Osmanlı Müellifleri*, I, 296-298; Serkis, *Mu'cem*, II, 1975-1976; *İzâhu'l-meknûn*, II, 559; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 485; Ebû'lulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul 1951-66, I, 268, 949; II, 770-775; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 141; *Konya 1973 İl Yıllığı*, Konya 1973, s. 305, 308; Emrullah Yüksel, "Birgivi", *DİA*, VI, 193.

FERHAT KOCA

HÂDİMÎ, Ebû Saîd

(أبو سعيد الخادمي)

(ö. 1176/1762)

Osmanlı âlimi,
fakih ve mutasavvıf.

1113 (1701) yılında Konya'nın Hâdim kasabasında doğdu. Asıl adı Mehmed olup babası müderris Fahrürrûm Mustafa Efendi'dir. Buhara'dan göç ederek Anadolu'ya yerleşen ailesinin soyu Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Hâdimî nisbesi yanında Hüseyinî, Nakşibendî, Konevî nisbeleriyle de anılır. İlk öğrenimini babasının yanında yaptı ve on yaşında iken hâfız oldu. Babasından *Kütüb-i Sitte* ile diğer bazı hadis kitaplarını senedleriyle birlikte okuduktan sonra (*İcâzetnâme*, vr. 242^b) 1720 yılında Konya'daki Karatay Medresesi'nde tahsilini sürdürdü. 1725'te hocası İbrâhim Efendi'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'a giderek Kazovalı (Kazâbâdî) Ahmed Efendi'nin medresesinde öğrenimine devam etti. Sekiz yıl öğrenim gördükten sonra Hâdim'e döndü ve babasından boşalan Hâdim Medresesi'nde ders vermeye başladı. Bu sırada Hâdimî için babasının medresesi yerine yeni bir medrese inşa edildi.

Fahrürrûm Mustafa Efendi ile birlikte meşhur olmaya başlayan Hâdim kasabası, Ebû Saîd ve oğulları zamanında şöhrati daha da artarak bir ilim ve irfan merkezi oldu. Kendisinden ilim tahsil etmek isteyen talebelerin çokluğu sebebiyle Hâdimî, derslerini yaz aylarında kasabaya 12 km. mesafede bulunan Kervanpınar'da açık havada vermeye başladı. Ünü kısa zamanda Anadolu'nun diğer bölgelerine de yayılan Hâdimî, I. Mahmud tarafından Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa vasıtasıyla İstanbul'a davet edildi. Hâdimî, İstanbul'un gözde âlimlerinin de hazır